חג הפסח

א. כתב הרמב"ם (בהל' חמץ ומצה[1]): „בזמן הזה . . אחר שמברך המוציא לחם חוזר ומברך על אכילת מצה ומטבל מצה בחרוסת ואוכל". וכ"ה דעת רב עמרם גאון[2], רי"ץ גיאות ועוד (כמובא במגיד משנה כאן) שמטבילין המצה ב־חרוסת.

אבל הראב"ד השיג עליו וכתב „זה הבל". וגם הטור[3] כתב על שיטה זו „ו־איני יודע טיבול זה בחרוסת למה כו' ועוד הקשה בעל המנהיג[4] לדבריהם ש־מצה היא זכר לחירות וחרוסת זכר לטיט והאיך יתחברו זה עם זה".

ובב"ח מתרץ „שיש קצת סמך לדברי־הם מדתנן[5] הביאו לפניו מצה וחזרת ו־חרוסת ושני תבשילין אע"פ שאין חרוסת מצוה ר"א בר צדוק אומר מצוה וקשיא במאי קמיפלגי דכיון דהכל מודים ד־צריך להביא חרוסת מנ"מ אם הוא מצוה אם לאו דהא ודאי דאף לר"א ב"צ אין מברכין על החרוסת אע"פ שהוא מצוה כמ"ש רבינו[6] בסמוך אלא ודאי דלת"ק דאינו מצוה ואינו מביאה אלא משום קפא[7] לא בעינן לי' אלא למרור וירקות אבל לראב"ע דמצוה היא זכר לטיט[7] א"כ אף למצה בעינן לה ומאחר שה־רמב"ם בפ"ז[8] פסק כראב"ע דמצוה היא[9] לכך פסק ג"כ דמטבל המצה בחרוסת ומה שהקשה בעל המנהיג שמצה היא זכר לחירות וחרוסת זכר לטיט כו' אפשר לומר דכוונתינו להורות בטבול זה שהוציאנו מעבדות שהוא מטיט שהחרוסת זכר לו לחירות שהמצה זכר לר".

ולפ"ז צ"ל לכאורה שהראב"ד פסק כת"ק שחרוסת אינה מצוה ואינו מביאה אלא משום קפא ולא בעינן לי' אלא למרור, ולכן אין מקום לטבל מצה ב־חרוסת.

אמנם קשה לפרש שפלוגתת הרמב"ם והראב"ד היא אם הלכה כראב"ע (ש־חרוסת מצוה משום זכר לטיט) או ש־

---

1) פרק שמיני הל' שמינית. ולהעיר שבשנה זו (תשמ"ח) קורין שמיני שמנה פעמים. וראה שיחת אחש"פ וש"פ שמיני תשמ"ה. ס' השיחות תשמ"ח ח"ב ע' 408 ואילך.

2) הובא בספר המנהיג הל' פסח סי' עח. טור או"ח סתע"ה. בהגה"מ לרמב"ם שם אות ח „וכן מצאתי בתשובת הגאונים". ובאבודרהם במקומו הביא דיעה זו בשם רב עמרם ורבינו סעדי'* וה־רמב"ם.

3) או"ח סתע"ה.

4) הל' פסח שם סי' עט — הובא גם באבודרהם שם. הקושיא הובאה גם ברבינו מנוח לרמב"ם שם. שו"ת הרדב"ז ח"ה סי' אלף תרצב. ועוד. — במנהיג שם לפנינו „והלא המצה צריכה הסיבה זכר לחירות וחרוסת זכר לטיט ולשעבוד והאיך יתחברו החירות והשיעבוד זה עם זה שזה סותר את זה . . ועוד בין למאן דאמר חרוסת אינה מצוה אלא משום הקפא שבירקות אין למצה קפא, ובין למאן דאמר מצוה זכר לטיט אין המצה באה זכר לטיט אלא זכר לחירות" (ראה לקמן בפנים).

*) בסדור רב סעדי' גאון שלפנינו (ירושלים תשל"ט ע' קמה) כ' בנוגע למצה „ויטבלו במלח".

5) פסחים קיד, א.

6) בטור שם כ' „לפי שהוא טפל למרור".

7) ראה פסחים שם קטז, א.

8) מהל' חו"מ הי"א.

9) ראה מגיד משנה ולח"מ שם.

הלכה כחכמים (שאינה מצוה ולא באה אלא משום קפא) – דא"כ, אמאי לא השיג הראב"ד על הרמב"ם א) לעיל (בפ"ז) ששם כתב ב) בפירוש ש„החרוסת מצוה . . זכר לטיט" – והול"ל שם שאינו כן, וההלכה היא שאינה אלא משום קפא?

ב. לכאורה אפשר לבאר זה בהקדם מ"ש רבינו הזקן בשולחנו[10] „ותקנו שיהי' לפניו חרוסת בשעת אמירת ההגדה שהחרוסת הוא זכר לטיט שנשתעבדו בו אבותינו במצרים כו', לכך צריך להיות על השולחן בשעה שמספר שעבוד מצרים", ולהלן בסי' בפ"ע[11] כתב „ואין מטבילין בחרוסת אלא משום מצוה שהוא זכר לטיט".

ומשמע מדבריו דיש שני דינים נפרדים בחרוסת: א) הבאתה על השולחן, שתהי' לפניו בשעת אמירת ההגדה, ומלבד זה ב) מצות הטיבול בחרוסת. שהדין הא', הבאתה לשולחן והיותה על השולחן בעת אמירת ההגדה, אינו שייך להטיבול בה, ולכן לא הזכיר אדה"ז בדין ההבאה שהוא בשביל הטיבול.

וכן מוכח ממ"ש להלן (באותו סימן[12]) לענין הבאת הירקות עם כל הדברים, וז"ל „טוב שיסדרם לפניו בקערה בענין שלא יצטרך לעבור על המצות דהיינו שהירקות יהיו סמוכים לו יותר מן המצה והמצה מן המרור וחרוסת והמרור והחרוסת מן ב' תבשילין, ויש שאין מקפידין על החרוסת וב' תבשילין אם יהיו סמוכים אליו דכיון שאינן באים על השולחן אלא לזכר בעלמא לא שייך אצלם אין מעבירין על המצות"[13] – הרי דמשווה החרוסת לב' תבשילין, שהבאתן על השולחן היא (לא בשביל אכילה, כ"א) רק „לזכר בעלמא", שיהיו על השולחן בעת אמירת ההגדה.

ולכאורה כן הוא גם לדעת הרמב"ם, דבפ"ז כתב „החרוסת מצוה מדברי סופרים זכר לטיט שהיו עובדין בו במצרים כו' ומביאין אותה על השולחן בלילי הפסח", ולא הזכיר שם ע"ד הטיבול בה ואכילתה כו', והיינו דהמצוה היא רק בהבאתה על השולחן, ולפנינו בפ"ח מדבר על דבר הטיבול בה.

ועפ"ז י"ל, דלדעת הב"ח פלוגתת חכמים וראב"צ אם חרוסת מצוה או משום קפא היא רק בנוגע לדין טיבול בחרוסת – אבל לכו"ע יש מצוה בהבאת החרוסת על השולחן בעת אמירת ההגדה זכר לטיט[14]. ולכן לא השיג הראב"ד לעיל בפ"ז (בדין מצות הבאת חרוסת על השולחן), כ"א רק בפ"ח – בדין טיבול מצה בחרוסת.

---

10) הל' פסח סי' תעג ס"כ.

11) תעה סי"א.

12) תעג סכ"ו.

13) ראה חק יעקב או"ח שם סקט"ז.

14) ולכאורה כן משמע גם משו"ע אדה"ז, דהרי ממ"ש בסי' תעה שם ד„ישקענו כולו (הכזית מרור) בחרוסת כדי להמית את הקפא . . שבמרור שלא יזיקנו" (אלא שממשיך „ועכשיו אין נוהגין לשקעו כולו אלא בטיבול מקצתו . . לפי שקפא זה אינו מצוי בינינו כו'") – משמע שפסק כחכמים, ואעפ"כ כ' בסי' תעג שם דתקנו שתהי' החרוסת על השולחן כו'.

אבל צ"ע, דהרי מסיים בסי' תעה שם (כהובא לעיל בפנים) „ואין מטבילין בחרוסת אלא משום מצוה שהוא זכר לטיט", כדעת ראב"צ, וכמפורש בפר"ח או"ח שם ס"א ד"ה וישקענו כולו בסופו „ומה שאנו מביאין חרוסת על השולחן משום דקי"ל כראב"צ דהוי משום מצוה". וצריך לומר, שאדה"ז ס"ל (כהפר"ח שם סתע"ג ס"ה) דאף לראב"צ צריך לשקעו משום קפא. ע"ש. וכדברי הברכ"י שם ס"א בסופו.

אבל מלבד זה שדוחק גדול לומר שלחכמים יש מצוה בהבאת חרוסת על השולחן (שהרי מסתימת לשונם „הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת ושני תבשילין אע״פ שאין חרוסת מצוה״ משמע שס״ל שאין בחרוסת מצוה כלל[15]) — הנה עצם פירוש הנ״ל (שפלוגתת הרמב״ם וה־ראב״ד היא אם הלכה כחכמים או ראב״צ) צ״ע, דאי משום כך לא הי׳ הראב״ד כותב על דברי הרמב״ם „זה הבל״? דכי משום שפסק כראב״צ ה״ז „הבל״?

ולכן נ״ל, שגם הראב״ד ס״ל שה־טיבול בחרוסת הוא מצוה מד״ס זכר לטיט כדברי ראב״צ (ולכן לא השיג על דברי הרמב״ם לעיל בפ״ז, כנ״ל), ו־אעפ״כ ס״ל להראב״ד שאין מקום לטבל מצה בחרוסת.

ג. והנה בצפע״נ[16] ביאר פלוגתת ה־רמב״ם והראב״ד באופן אחר, וז״ל: עיין בהשגות ובהה״מ. והנה גבי מצה יש ב׳ טעמים על מצות אכילתן אחד משום זכר לעוני ואחד משום זכר לחירות[17] . . וב־מרור רק טעם אחד משום עבדות[18], ו־חרוסת ג״כ משום עבדות. והנה בזמן ה־מקדש בודאי מטבילין המצה ג״כ בחרו־סת אך בזה״ז כיון דחזינן דמצוה דזכר לעבדות בטל דמרור בזה״ז דרבנן רק במרור תיקנו משום זכר אבל במצה א״צ לתקן כיון דנשאר בו הטעם משום חירות דהוה מה״ת וא״כ לא שייך טיבול ב־חרוסת[19] ובזה פליגי רבינו עם הראב״ד ז״ל אם שייך תיקון דרבנן היכא שבלא זה שייך חיוב דאורייתא.

וכוונת הצפע״נ היא (גם) לבאר זה ש־השגת הראב״ד היא רק על דין טיבול מצה בחרוסת שבהלכה ח׳, ולא על דין טיבול מצה בחרוסת שלפנ״ז ברמב״ם, כשמדבר (בהלכה ו) בדין אכילת מצה ומרור בזמן הבית, וז״ל „ואחר כך כורך מצה ומרור כאחד ומטבל בחרוסת כו׳״, והראב״ד משיג שם רק על מ״ש הרמב״ם „כורך מצה ומרור כאחת״ (ש„זהו כהלל מ״מ זה הסדר לא דייק״[20]) אבל לא על הטיבול בחרוסת.

---

15) אבל להעיר ממס״ק סקמ״ד בסופו „מצוה לעשות חרוסת זכר לטיט . . והא דאמרינן התם אע״פ שאין חרוסת מצוה הכי פירושו אין מצוה אלא גם חובה משום קפא״. וראה גם ארחות חיים הל׳ פסח אות טז „כמו שאמרו במשנה שאין חרוסת מצוה ואינו אלא לזכר בעלמא״, וכ״ה בכל בו ס״נ (יב, ב), ולפנ״ז בכל בו (יא, ד) „החרוסת מצוה מדברי סופרים זכר לטיט . . זכר לתפוח״ (שנאמר בגמ׳ לדעת ראב״צ), ולהלן שם (יג, ב) וצריך להשקיעו בחרוסת מפני התולעת . . קפא כו׳. ולהעיר מפיהמ״ש פסחים (פ״י מ״ב) דחרוסת „זכר לטיט״, אף שמפורש שם אח״כ שאין הלכה כראב״צ.

16) על הרמב״ם כאן פ״ח ה״ח.

17) ומציין „עיין פסחים ד׳ קח ע״א״. ובפשטות הכוונה בציונו היא רק ע״ז שמצה היא זכר לחירות, דאי׳ בגמ׳ שם „מצה צריך הסיבה״ ופרש״י „כבני חורין שהוא זכר לגאולה״. ועד״ז ברשב״ם שם.

18) ראה פסחים שם: מרור אין צריך הסיבה ופרש״י (ורשב״ם) „שהוא זכר לעבדות״.

19) ראה א׳ התירוצים (על קושיית ס׳ המנהיג) בשו״ת הרדב״ז שם „כי יש במצה רמז לשני דברים כו׳״. וראה גם הגהות החת״ס לשו״ע או״ח ר״ס תעה, ומסיים „אך למאי דאמרינן מצה זו שאנו אוכלין על שלא הספיק וכו׳ והוה זכר לחירות א״כ אין מקום לחרוסת עם מצה״. ולתי׳ הנ״ל (ולכאורה גם לשיטת הצפע״נ) אין מקום שיתחברו יחד החירות והשעבוד, ודלא כבב״ח שם.

ברדב״ז שם עוד תי׳ „כי בחרוסת יש בו רמז לטיט ויש בו רמז לתחת התפוח עוררתיך כו׳״ (ראה לקמן ס״ח), ועד״ז בפר״ח שם סי׳ תע״ה ס״א ד״ה דעת הרמב״ם (בתי׳ הא׳). ומה שהנ״ל לא תירצו כן י״ל לכאורה כי ברמב״ם לא נזכר כלל בחרוסת זכר לתפוח כ״א רק זכר לטיט.

20) ראה בארוכה במפרשים בביאור השגת הראב״ד.

[ואין לומר דמ"ש הרמב"ם שם „ומטבל בחרוסת" קאי רק על המרור (שבכורך) ולא על המצה, שהרי סתימת לשון הרמב"ם „ומטבל בחרוסת" (ולא „ומטבל המרור בחרוסת") מורה שמטבל הכל בחרוסת[21]. ועוד זאת: הרמב"ם ממשיך אח"כ „ואם אכל מצה בפני עצמה ומרור בפני עצמו מברך על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו" – ואינו מחלק ביניהם לענין הטיבול בחרוסת, דכשאוכל אותם בפני עצמם (ולא בכורך) מטבל רק המרור בחרוסת ולא המצה[22].

וזהו מה שקשה להצפע"נ בדברי הראב"ד – מדוע לא השיג בהלכה ו' על טיבול המצה בחרוסת?

ומזה מדייק הצפע"נ, דבזמן המקדש כו"ע לא פליגי שהיו מטבילין המצה בחרוסת, כי בזמן המקדש ישנו במצה גם זכר לעוני (ובמילא מתאים להטביל המצה בחרוסת שהיא זכר לטיט), ופלוגתת הרמב"ם והראב"ד היא רק בנוגע למצה בזמן הזה, שמה"ת בטל הזכר לעבדות שבמצה (דמרור בזמן הזה אינו מן התורה) ונשאר בה רק הזכר לחירות, ובזה פליגי אם יש מקום לומר שהיתה תקנת חכמים מיוחדת שהמצה בזמן הזה תהי' גם זכר לעבדות (כמו שתיקנו מרור בזה"ז):

הרמב"ם ס"ל שיש מקום לתקנה זו, ולכן ס"ל שגם בזה"ז צ"ל טבול המצה בחרוסת, משא"כ להראב"ד אין מקום לתקנת חכמים מיוחדת על מעשה שיש עליו (בלאו הכי) חיוב מן התורה, וכיון שגם בלי התקנה יש חיוב לאכול מצה מה"ת (זכר לחירות), אין מקום שיתקנו חכמים עוד ענין באכילה זו, ולכן אין בזה"ז טיבול מצה בחרוסת.

אמנם ביאורו בשיטת הרמב"ם דורש הסברה, שאיזה ענין יש בתקנה זו שיהי' במצה גם זכר לענין העבדות, שהרי אין מחדשים (ע"י תקנה זו) שום מעשה חדש בעצם אכילת מצה (מלבד הטיבול בחרוסת שע"ז דנים), כי בלאה"כ חייבים באכילת מצה (דלא כבמרור, שתקנו אכילת מרור זכר לעבדות), ולא נתוסף במצה אלא עוד טעם לאכילתה.

[ולכאורה אינו דומה להדוגמאות שהובאו בצפע"נ שם כמו „בהך דברכות . . גבי משמשת שראתה נדה ובירושלמי שם אם יש שם לטומאה קלה אצל טומאה חמורה וכו'" – דשם הרי ע"י תקנת חכמים חל שם טומאה חדשה (הטומאה קלה שמדרבנן), ומעין זה הוא בשאר דוגמאות שבצפע"נ שם, אבל בנדו"ד הרי לא נתוסף, לכאורה, שום מעשה או חלות דין על המצה על ידי תקנה זו].

ד. ונראה לומר הביאור בזה לכאורה, ובהקדם הסברת דברי הצפע"נ הנ"ל שבזמן הזה „זכר לעבדות בטל דמרור בזה"ז דרבנן" – דלכאורה, הא דליתא למצות מרור מדאורייתא בזה"ז ה"ז מפני שאכילת מרור טפלה לפסח ואינה מצוה לעצמה[23] אלא חשובה כמכשירי הפסח[24], ולכן בזה"ז שאין פסח אין מצות מרור מה"ת (וכמ"ש הרמב"ם[25]) – אבל מהי

---

21) להעיר מהגה"מ שם.

22) אבל לפמ"ש בהגה"מ שם אין הרמב"ם צריך לאומרו דכיון ד„הלל הי' מטבל בחרוסת שהרי זו היתה אכילת מרור שלו", מובן לכאורה שהטבילה בחרוסת כשאוכל בפ"ע היא רק במרור.

23) ראה רמב"ם הל' חו"מ פ"ז הי"ב. סהמ"צ מ"ע נו.

24) ראה פסחים צ, א.

25) מקומות שבהערה 23.

הראי' מכך שבזמן הזה בטל כל הענין דזכר לעבדות? וגם בתוכן הענין קשה להבין – דמדוע יהי' כן, שדוקא בזמן הזה (שאין ביהמ"ק קיים) יבטל הזכר לעבדות וישאר רק הזכר לחירות?

ויש לומר הביאור בזה:

במצוות דלילה זה ישנם שני חיובים כלליים דזכר ליצי"מ – המצוה שבדיבור, ספור ביצי"מ, והמצוות שבמעשה, פסח מצה ומרור.

ותוכן שניהם הוא להודיע גאולתנו וחירותנו, הן ע"י ספור ביצי"מ בדיבור, והן על ידי מעשי וחיובי לילה זה – אכילת פסח מצה ומרור[26].

וכשם שהוא בסיפור יצי"מ בדיבור, שצריך להתחיל בגנות, "מתחיל ומודיע שעבדים היינו לפרעה במצרים וכל הרעה שגמלנו ומסיים בנסים ונפלאות שנעשה לנו ובחירותינו"[27] – עד"ז הוא גם בזכר לחירות שבמעשי לילה זה, שצריך להדגיש בו את גודל העבדות והשעבוד שממנו היתה הגאולה, ולכן צ"ל גם אכילת מרור "ע"ש שמררו המצריים את חיי אבותינו במצרים"[28], שרק ע"ז קיום המצות דחירות (דפסח ומצה) הוא בשלימות.

[וזהו גם פירוש הדברים שמרור הוא חלק ממצות אכילת פסח ונחשב כמכשירי פסח, כי קיום מצות אכילת פסח "על שום שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים"[28], היא בשלימות דוקא יחד עם אכילת מרור ע"ש שמררו כו'].

ועפ"ז יש להמתיק דברי הב"ח (שהובאו לעיל) בתירוץ קושיית המנהיג (שמצה היא זכר לחירות וחרוסת זכר לטיט והאיך יתחברו זה עם זה) – "דכוונתינו להורות בטבול זה שהוציאנו מעבדות שהוא מטיט שהחרוסת זכר לו לחירות שהמצה זכר לו", כלומר, שענין החירות וענין השעבוד קשורים זע"ז, כי על ידי זכר השעבוד (הטיט) נתוסף בזכר החירות, שהקב"ה הוציאנו משעבוד לגאולה.

ה. והנה גדר סיפור יצי"מ בדיבור והנהגת חירות שבמעשה אינם רק לזכר שאבותינו היו עבדים, ונגאלו, אלא שעבדות וגאולה זו שייכת להאדם עצמו, דכמו בסיפור ביצי"מ "מתחיל[29] ומודיע שעבדים היינו לפרעה . . בנסים . . ש־נעשו לנו ובחירותינו" עד"ז הוא בחירות שבמעשה, כמ"ש הרמב"ם[30] ד"חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים כו' ועל דבר זה צוה הקב"ה בתורה[31] וזכרת כי עבד היית כלומר כאילו אתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות ונפדית".

והנה החיוב דעשיית כל מעשי לילה זה דרך חירות אינו רק בתור סימן חיצו־

---

26) ראה פרש"י ראה טז, ג. שו"ת הרא"ש כלל כד ס"ב. ולהעיר מב' הפירושים בדברי ר"ג (פסחים קטז, סע"א ואילך) כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי"ח: אם לא יצא מצות סיפור יציאת מצרים (ראה רמב"ם הל' חו"מ פ"ז ה"ה. וכמפורש בקרית ספר להמבי"ט שם. מאירי פסחים שם. ועוד) או שלא יצא ידי חובת פסח מצה ומרור (ראה חדא"ג מהרש"א פסחים שם. צל"ח שם. של"ה קנו, סע"ב. וראה באבודרהם בפי' להגש"פ שם וכל בו (סנ"א)). ואכ"מ.

27) ל' הרמב"ם שם פ"ז ה"ד.

28) שם ה"ה.

29) רמב"ם שם ה"ד. וראה שם ה"ב: אומר לו בני כולנו היינו עבדים כמו שפחה זו או עבד זה במצרים ובלילה הזה פדה אותנו הקב"ה ויוציאנו לחירות.

30) שם ה"ו.

31) ואתחנן ה, טו.

ני, אלא החיוב הוא שע"י מעשים אלו ירגיש האדם את עצמו שהוא בן חורין, ש„יצאת לחירות ונפדית".

ולפי זה מובן שיש חילוק בין זמן המקדש לזמן הגלות: בזמן המקדש, כאשר בנ"י נמצאים במצב של חירות אזי יכולים לקיים בשלימות החיוב להראות כאילו הוא בעצמו יצא משעבוד מצרים, גם כאשר ישנו הזכר דשעבוד במעשה על ידי מרור:

אבל בזמן שאין ישראל על אדמתם ונמצאים בגלות, הרי מעשה מיוחד המדגיש את השעבוד (אכילת מרור) אפשר שיגרום לחלישות בזכר לחירות והרגש החירות כדבעי, מאחר שסו"ס הוא נמצא במצב של גלות ושעבוד. ולכן „זכר לעבדות בטל" כדי שלא יבלבל לכך שכל מעשי לילה זה צ"ל דרך חירות[32].

ו. והנה טעם הדבר שמזכירים יצי"מ בכל דור ודור בזמן הגלות אף שנמצאים בגלות ועבדות, וכפי שאומרים בתחלת ההגדה[33] „השתא עבדין" — הוא, כי עבדות מצרים היתה עבדות מיוחדת, וכל מצב דעבדות ושעבוד דבנ"י אינו בגדר וסוג דעבדי פרעה, שעבוד גלות מצרים, שנשארו ונעשו בנ"י משוחררים משעבוד זה[34] לעולם.

וי"ל שזהו החילוק בין מרור וחרוסת, דשניהם זכר לעבדות, שמרור הוא משום עבדות, וחרוסת מדברי סופרים „ג"כ משום עבדות". אלא שהזכר לעבדות במרור שייך לעבדות סתם (שכל עבדות יש בה מרירות כו'), וחרוסת היא „זכר לטיט שהיו עובדים בו במצרים", היינו שמורה על העבדות המיוחד דמצרים[35].

ועפ"ז יש לבאר פלוגתת הרמב"ם והראב"ד בנוגע לטיבול מצה בחרוסת, והחילוק בזה בין זמן המקדש לזמן הזה:

בזמן המקדש, כיון שנמצאים במצב דחירות, אפשר לקיים מצות זכירת שעבוד וגאולת מצרים בשלימותה, „וזכרת כי עבד היית כלומר כאלו אתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות ונפדית", ולכן לכו"ע מטבילין מצה בחרוסת, המורה ע"ז „שהוציאנו מעבדות לחירות" (כנ"ל מהב"ח).

אבל בזמן הזה, שנמצאים במצב ד„עבדין", ואא"פ לקיים החיוב ד„וזכרת כי עבד היית . . ויצאת לחירות" בתכלית השלימות, השאלה היא אם יכולים לקיימו עכ"פ בחלקו, קיום ה„וזכרת" דיציאה משעבוד המיוחד דמצרים (שזה ישנו אפילו כשנמצאים בגלות כנ"ל):

הרמב"ם ס"ל שאפשר לקיימו, ולכן מטבל מצה בחרוסת, „להורות . . שהוציאנו מעבדות שהוא מטיט שהחרוסת זכר לו", שהכוונה בזה להיציאה מהעבדות דמצרים[36] (שנרמז בטיט); ולהראב"ד אינו מתחלק ואין גאולה לחצאין, ובמילא, אף שמקיים סיפור ביצי"מ בכל הפרטים כו' ומצות מצה גם בזמן הזה היא מדאורייתא, כי צריך לקיים לא רק סיפור ביצי"מ כ"א גם מעשה חירות,

---

32) ל' אדה"ז בשו"ע או"ח סי' תעב סוס"ז.

33) פיסקא הא לחמא עניא. ולהעיר שגם חלק זה של ההגדה הוא בכלל „מגיד", סיפור ביצי"מ. וראה בארוכה הגש"פ עם לקוטי כו' וביאורים (קה"ת, תשמ"ו ואילך) ע' פא ואילך.

34) ראה בארוכה גבורת ה' למהר"ל פס"א (הובא לקמן בפנים ס"ח). הגש"פ שם ע' קפד ואילך (ולעיל שם ע' צ ואילך).

35) ראה גבורת ה' פס"ג.

36) ואין זה סתירה למשנ"ת בארוכה בלקו"ש (חי"ב ע' 46 ואילך. הגש"פ הנ"ל ע' תלא ואילך) בביאור החילוק בין דברי הרמב"ם בפ"ז ה"ו ולשון אדה"ז סתע"ב ס"ז. ואכ"מ.

מ"מ, אא"פ לקיים „וזכרת כי עבד היית . . ויצאת לחירות" במעשה (בשלימותו), כאשר הוא נמצא במצב ד„עבדין"[37].

[ויש לומר, שזהו דיוק לשון השגת הראב"ד „זה הבל", די"ל שמרמז בזה, דהוראה זו, שיטבול מצה בחרוסת כי „הוציאנו מעבדות שהוא מטיט שהחרוסת זכר לו לחירות שהמצה זכר לו" בזמן הזה, כשאינו בחירות, אינה זכירה, אלא בגדר „הבל"].

ז. וי"ל הביאור בכל זה בפנימיות הענינים.

זה ששעבוד וגלות מצרים הוא חמור משאר הגליות הוא לא רק מצד העבדות ושעבוד הגופני, קושי השעבוד כפשוטו, אלא גם (ואדרבה — בעיקר) מצד „קושי השעבוד" ברוחניות, שבנ"י במצרים היו נכנעים ומשועבדים לה„רע" של מצרים, כידוע[38] הפירוש ב„וירעו אותנו המצרים"*[38], שהמצרים עשו אותנו רעים, ש־הרע שלהם נכנס בנו (עד שבנ"י היו מושקעים במ"ט שערי טומאה[39], ואמ־רז"ל[40] שבעת קרי"ס טענה מדת הדין הללו עובדי ע"ז והללו כו').

והטעם שגלות הרוחני של מצרים קשה יותר משאר כל הגליות — כי הרע של גלות מצרים הוא חמור משאר כל הגליות (וכמחז"ל[41] שהמצרים מקולקלים מכל האומות, ונרמז בזה שמצרים נק'[42] „ערות הארץ"). ואין זה רק חילוק ב־כמות, אלא שזהו סוג אחר לגמרי, כי הרע של מצרים יש בה הנקודה הכללית של רע[43], שממנה מסתעפים כל פרטי עניני הרע (כולל — כל הרע שבשאר הגליות).

וזהו אחד הביאורים[44] במחז"ל[45] שכל המלכיות נק' ע"ש מצרים ע"ש שהם מצירים לישראל, שזהו לפי שהרע שב־מצרים הוא השורש והמקור להרע שב־כל שאר המלכיות (והגליות), כי מצרים הוא נקודת הרע שממנה מסתעפים פרטי הרע כנ"ל, ולכן כולן נקראות על שמה[46].

---

37) ואין זה סתירה מה שגם לדעת הראב"ד יש מצוה בזה"ז לאכול מרור שהוא זכר לעבדות, כי אינו באותו זמן ובאותה פעולה, משא"כ טיבול מצה בחרוסת, זכר לשעבוד בפעולה של חירות. ומה שכורך מצה ומרור בזה"ז היינו „זכר למקדש" (ל' הרמב"ם שם פ"ח סה"ח). וראה רבינו מנוח שם „דהא אינה למצוה כלל אלא זכר בעלמא והמצוה כבר קיים אותה"*. ולהעיר מארחות חיים הלכות פסח אות כז „וכן דעת הראב"ד ז"ל . . שאף הכריכה צריך טבול כו'".

38) ראה של"ה קסב, א.

*38) תבוא כו, ו.

---

*) משא"כ בזמן המקדש — ראה רבינו מנוח לרמב"ם שם בתחלתו בתי' הקושיא הנ"ל (דס' המנהיג), ובפר"ח סתע"ה שם ד"ה דעת הרמב"ם בתי' הב'.

39) זוהר חדש ר"פ יתרו. וראה גם תקו"ז תל"ב. ריטב"א להגש"פ פי' עבדים היינו. ובכ"מ.

40) זח"ב קע, ב. שמו"ר פמ"ג, ח. ועוד. הובא בילקוט ראובני בשלח יד, כט.

41) תו"כ בהוספה לפ' אחרי יח, ג. פרש"י שם.

42) מקץ מב, ט. וראה קה"ר עה"פ (קהלת א, ד) והארץ לעולם עומדת.

43) ראה ל"ת להאריז"ל ר"פ תצא (וס' הלי־קוטים שם) שהד' גליות הם נגד ד' אותיות שם הוי', וגלות מצרים נגד קוצו של יו"ד — כתר דקליפה.

44) ראה רד"ה קול דודי תש"ט.

45) ב"ר פט"ז, ד.

46) ראה לקו"ש חט"ז ע' 91 (הגש"פ הנ"ל ע' קסא ואילך). וע"ש בארוכה (ע' 87 ואילך. הגש"פ שם ע' קנו ואילך) מריטב"א ועוד ראשונים בביאור מחלוקת ר"א ור"ע אם כל מכה הי' של ארבע מכות או של חמש מכות, אם המכות פעלו רק בד' יסודות או גם בחומר היולי. ע"ש.

ויש לומר שענין זה שבגלות מצרים – שבה נקודה הכללית של רע – נרמז בענין החרוסת, שהיא „זכר לטיט" (ו־כנ"ל, שזה מדגיש שהוא זכר לקושי השעבוד המיוחד לגלות מצרים דוקא).

וזהו הטעם (הפנימי) שבחרוסת ישנם שני דינים (כנ"ל ס"ב בדברי הרמב"ם ואדמו"ר הזקן) – עיקר התקנה שהיא הבאתה על השולחן שתהי' לפניו בעת אמירת ההגדה, ונוסף על זה מצות ה־טיבול בה – שי"ל שהם כנגד ב' הענינים שבגלות ושעבוד מצרים: זה שיש בו רע מיוחד, כללות הרע והתפשטות, זה שהוא שורש לכל הגליות, שפועל התפשטות הרע.

ועפ"ז יש לבאר החילוק בין חרוסת למרור, שבמרור נאמר שיעור אכילה (כזית), משא"כ חרוסת א"צ שיעור כזית, ובכלל לא נאמר בה שיעור[47] – כי שי־עור מורה על דבר המצטרף[48] מחלקים ופרטים[49], וכדי להגיע לכמות הדרושה זקוקים לשיעור מסויים, משא"כ בענין שאינו בגדר שיעור כי הוא בגדר נקו־דה[50] [וע"ד שאיסור ע"ז הוא במשהו[51] – כי איסור ע"ז אינו רק ענין פרטי, אלא[52] הוא נקודת הכל[53] (כמחז"ל[54] „כל המודה בע"ז ככופר בכל התורה כולה"), ולכן לא שייך בו שיעור[55]. וכן בנוגע לחרו־סת, שכיון שהיא זכר על כללות הרע של מצרים לכן אין לה שיעור.

ח. והנה מצינו ענין שני בחרוסת – „זכר לתפוח" (כדאיתא בגמ'[56] והובא ל־הלכה בשו"ע רבינו הזקן[57]), הוא זכר לזה „שהיו[58] יולדות בניהן שם בלא עצב . . דכתיב[59] תחת התפוח עוררתיך". דל־פירוש זה חיוב חרוסת הוא זכר לדבר טוב – מעלתם של ישראל. ובפרט עפמ"ש הגאונים[60] (וכן נפסק[61] ברמ"א ו־שו"ע אדה"ז) שיש לעשות חרוסת בפי־רות הדומים לכנסת ישראל.

וע"פ הנ"ל (סעיף ז) – יש לקשר שני הענינים, „זכר לטיט", ו„זכר לתפוח":

כתיב[62] „גם את זה לעומת זה עשה האלקים", שמזה מובן שההתנגדות של הרע של מצרים להטוב של בנ"י היא מעין דוגמתה[63]. דכיון שמצרים היא ה־

---

47) ראה בגדי ישע למרדכי סוף פסחים (אות יט). פרמ"ג סתע"ה (מ"ז) סק"ז (ד"ה וראיתי).

48) ע"ד הרגיל, אבל יש גם שיעור עצמי – ראה הנסמן בהערה 50.

49) ובפרט שבמרור אינו יוצא עד שירגיש טעם מרירתו בפיו (פסחים קטו, ב. טושו"ע (ודאדה"ז) או"ח סתע"ה ס"ג (סכ"ה)) – והרי „טעם" (גשמי המשתלשל מ„טעם" רוחני) אינו נקודה, כ"א בטעם והסברה.

50) ראה בכ"מ בספרי הרגצובי – הובאו ונסמנו במפענח צפונות פ"ט.

51) רמב"ם הל' ע"ז פ"ז הט"ו. פ"ד ה"ז. הל' מאכלות אסורות פי"א ה"א־ב. ועד"ז חמץ בפסח – ראה זח"ב קפב, א: מאן דאכיל חמץ בפסח כמאן דפלח לעבודה זרה איהו כו'. ע"ש. וראה בעל הטורים (משפטים כג, יג): מה ע"א אסורה בהנאה ואוסרת בכל שהוא אף חמץ בפסח אסור בהנאה ואוסר בכל שהוא.

52) ראה ע"ז (עג, סע"ב): משום חומרא דע"ז.

53) ראה תניא רפ"כ ופכ"ד.

54) ספרי ורש"י ראה יא, כח. ועד"ז בספרי ורש"י שלח טו, כב.

55) ראה בארוכה לקו"ש ח"ז ע' 148 ואילך.

56) דעת ר' לוי – פסחים קטז, א.

57) סתע"ג שם ס"כ. וראה שם סל"ב.

58) רש"י ורשב"ם פסחים שם.

59) שה"ש ח, ה.

60) הובא בתוד"ה צריך (פסחים שם).

61) סתע"ג ס"ה (סל"ב). וראה ב"י וב"ח לטור שם.

62) קהלת ז, יד.

63) ראה ע"ז שם: כהיתרו כך איסורו.

נקודה הכללית של הרע, לכן, הרי היא מנגדת (לא (רק) למעלות הפרטיות שבבנ"י, אלא) לנקודת היהדות, עצם הטוב שבנפשות ישראל. וזהו ענין גאולת מצרים – שהיא גאולה רוחנית – שנקודת הטוב שבנפשות ישראל נגאלה מגלותה תחת שליטת הרע של מצרים.

[וי"ל שזהו הטעם שגאולת מצרים היא גאולה נצחית, ועד שכאו"א חייב לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים – כי על ידי גאולת מצרים נגאל "עצם הטוב" שבנפשות ישראל ולתמיד מטומאת מצרים, באופן שאין עוד אפשריות שבנ"י יהיו תחת שעבוד הרע של מצרים, והיינו שאין ביכולת כללות נקודת הרע לשעבד את נקודת היהדות שבבנ"י, ובמילא ביחס לנקודה העצמית שבנפשות ישראל, הרי מאז שיצאו ממצרים נעשו "בני חורין" לתמיד (שהשעבוד ל"רע" בשאר הגליות (מכיון שהרע שבגליות אלו הוא רק התפשטות הרע, לכן גם השעבוד) הוא רק בהתפשטות (בכחות) האדם, שכלו, מדותיו וכיו"ב, אבל (עצם) נפשו הרי היא תמיד "באמנה אתו ית'"[64]). וי"ל שזהו תוכן מ"ש המהר"ל[65] דבגאולת מצרים קבלו בנ"י מעלה עצמית דבני חורין ואין המקרה דגלות שלאח"ז מבטל זה כלל].

וזהו הענין שחרוסת היא "זכר לתפוח" – שנס זה (לידת הבנים "בלא עצב") בא מצד החיבה העצמית של הקב"ה לבנ"י, מצד עצם היותם בני ישראל ויש בהם נקודת היהדות. ועפ"ז יש לבאר זה שחרוסת אין לה שיעור (גם) למעלותא – כי ענין החרוסת בנפש האדם הוא כנגד נקודת היהדות, עצם הנפש, שלמעלה משיעור ומדה.

ט. ע"פ הנ"ל יש לבאר את שני הדינים הנ"ל שבחרוסת – (א) הבאתה על השולחן, (ב) טיבול (המצה) בחרוסת – (גם) למעליותא:

המצוה שבעצם הבאת החרוסת על השולחן היא כנגד זה שחרוסת שייכת לנקודת היהדות, (עצם) הנפש שבישראל, שאין מעלתה מוגדרת ומוגבלת בעשיית טוב בפועל, אלא שבעצם מהותה היא טוב, וזה מתבטא בכך שעצם היותה על השולחן היא המצוה.

אבל אין הכוונה שנקודת היהדות תשאר בפני עצמה, אלא שהיא תתפשט ותפעול בכל כחות האדם, שהם יהיו חדורים בנקודת ומקור הטוב שמצד (עצם) הנפש. וזה נרמז בדין הב' שבחרוסת, החיוב להטביל בה המצה – והיינו, שגם במצה (המורה על הטוב הגלוי שבאדם) יהי' ענין החרוסת נרגש בה.

ועפ"ז יובן החילוק בין זמן המקדש לזמן הגלות בענין טיבול מצה בחרוסת – כי יש הבדל עיקרי בצורך פעולת ה"חרוסת" בין זמן המקדש לזמן הגלות:

בזמן המקדש נמצאים בנ"י במצב של חירות גשמית – שזה מורה גם על חירות וגאולה רוחנית – שהשכינה שורה בישראל, מצבם הרוחני של ישראל הוא כדבעי, שעבודת ה' שלהם היא כדבעי, וכל כחות נפשם הם במצב של חירות מיצר הרע, וכולם משועבדים לה' ולעבודתו ית'; אלא שכיון שכחות האדם ה"ה במדידה והגבלה, צריך האדם לגלות ולהמשיך את הנקודה העצמית שבנפשו, שלמעלה מ"שיעור" (מציור, ממדידה והגבלה), שע"ז יהיו כל כחותיו חדורים בכח המסירת נפש שמצד (עצם) הנפש. וזהו תוכן ענין טיבול מצה בחרוסת בזמן הבית, שמביא לידי מצב של חירות בשלימות.

---

64) תניא פכ"ד.

65) גבורת ה' פס"א.

אבל בזמן הגלות, כשהנפש האלקית היא בגלות ושבי' תחת ממשלת יצר הרע ונפש הבהמית, אם במדותיו ושכלו, ו־עאכו"כ כאשר יש להם שליטה בלבושי האדם, במחשבה דיבור ומעשה, שאינם כדבעי — באנו למחלוקת דהרמב"ם וה־ראב"ד אם שייך הענין דטיבול מצה ב־חרוסת:

לדעת הרמב"ם גם אז צריך לטבל מצה בחרוסת, והיינו שצריך לעורר את נקודת ועצמות הנפש שתאיר בכחות שלו, ועי"ז יוכל להכניעם ולהפכם, שיצאו מהגלות והשבי' שבגוף ונפש ה־בהמית.

אבל הראב"ד משיג וכותב „זה הבל", דכיון שחירות זו באה רק מצד נקודת נפשו ש„גם בשעת החטא היתה באמנה אתו"[64], אבל כחותיו כמו שהם מצ"ע נמצאים במיצר ושבי' דהיצר הרע, אין זו פעולה ממשית בכחותיו, כ"א באופן של „הבל", שאין לה קיום.

יו"ד. והנה השקו"ט והשאלה היא רק בהמצב דישראל בעבר. אבל בעקבתא דמשיחא לאחרי כל הגזירות והשמדות ר"ל הי"ת ולאחרי ריבוי העצום ד־תומ"צ — לזכות את ישראל[66] ודאי ו־פשוט שבנ"י נזדככו בזיכוך אחר זיכוך, וכאו"א מבנ"י ראוי להיות בן חורין ב־עצם וגם בכחות הגלויים וגם במחדו"מ שלו, ועד לבן חורין כפשוטו, בפועל ממש.

ויה"ר שבניסן זה ממש תקויים הבטחת חז"ל[67] בניסן עתידין להגאל, וב־מצב של בני חורין בפשטות „נודה[68] לך שיר חדש[69] (לשון זכר[70]) על גאולתנו ועל פדות נפשנו".

(משיחות אחש"פ וש"פ אחרי תשמ"ו)

---

66) מכות ספ"ג.

67) כדעת ר"י (ר"ה יא, א), שבמדרש (שמו"ר פט"ו, יא) הכריע וסתם כדעתו — אוה"ת בא (ע' רנט). ד"ה החודש הזה ה'ש"ת פ"א.

68) נוסח ההגדה — ברכת אשר גאלנו.

69) ראה מדרש תהלים מזמור פז בסופו. אוה"ת (יהל אור) עה"פ.

70) ראה תוד"ה ונאמר (פסחים קטז, ב).